

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ
Γ' ΤΑΞΗΣ ΗΜΕΡΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΛΥΚΕΙΩΝ
ΔΕΥΤΕΡΑ 6 ΙΟΥΝΙΟΥ 2022
ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΜΑΘΗΜΑ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
(ΓΝΩΣΤΟ)

A1.α.

1. ΣΩΣΤΟ (σύμφωνα με τη μετάφραση του Μοσκόβη, σελ. 160 Φακέλου Υλικού κατά την οποία «η κοινή γνώση αυτών των αξιών συντείνει στη δημιουργία της οικογένειας και της πόλης», ενώ σύμφωνα με τη μετάφραση του Λυπουρλή, σελ. 160 Φακέλου Υλικού «η συμμετοχή σε όλα αυτά [ενν. στις ηθικές αξίες] είναι που κάνει την οικογένεια και την πόλη»)

2. ΛΑΘΟΣ

3. ΛΑΘΟΣ

A1.β.

1. β, δ

2. α, γ

B1.

Θέση του Αριστοτέλη είναι πως ο άνθρωπος είναι *πολιτικὸν ζῷον* περισσότερο απ' ό,τι οι μέλισσες ή τα άλλα αγελαία ζώα. Τα ζώα αυτά παρουσιάζουν στη συμβίωσή τους σε αγέλες κάποια στοιχεία πολιτικής οργάνωσης, αλλά το αποτέλεσμα της κοινωνικής τους συμβίωσης παραμένει σε πρωτόγονο στάδιο, περιοριζόμενο από τα βιολογικά του χαρακτηριστικά. Η φωνή που διαθέτουν ως χαρακτηριστικό της φύσης τους τούς επιτρέπει να μεταβιβάζουν το ένα στο άλλο την ευαρέσκεια και τη δυσαρέσκειά τους και στο σημείο αυτό τελειώνει η όλη επικοινωνία τους. Η πολιτική τους οργάνωση, λοιπόν, έχει βιολογική βάση και περιορίζεται στον σχηματισμό της αγέλης με τους ρόλους που επιτελούν εντός της. Πολιτικό ζώο σε ανώτερο βαθμό ο Αριστοτέλης θεωρεί και τον άνθρωπο, αφού από τη φύση του έχει σε μεγαλύτερο βαθμό εκείνες τις ιδιότητες που του παρέχουν τη δυνατότητα να σχηματίζει κοινωνικές ομάδες εξελίξιμες σε ανώτερους πολιτικούς σχηματισμούς, με κανόνες και όρους, νόμους και αρχές, που υπερβαίνουν μάλιστα το φυσικό δίκαιο. Η φύση προίκισε μόνο τον άνθρωπο με τον έναρθρο λόγο, που του παρέχει τη δυνατότητα να επικοινωνεί σε υψηλότερο επίπεδο και να μεταφέρει ο ένας στον άλλο μηνύματα βαθύτερα, με υψηλά σημασιολογικά φορτία.

Με την φράση, ότι η φύση δεν κάνει τίποτα δίχως λόγο και δίχως κάποιο σκοπό («*Οὐθὲν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ*»), γίνεται φανερό η τελ(ε)ολογική σκέψη του Αριστοτέλη. Η φύση δεν κάνει τίποτε χωρίς σκοπό· όλες οι φυσικές διεργασίες κάπου αποβλέπουν. Πρόκειται για φράση που επαναλαμβάνει ο Αριστοτέλης σε πολλές πραγματείες του. Υποστηρίζει ότι στη φύση τίποτα δεν γίνεται μάταια, τα πάντα εξυπηρετούν ορισμένη

σκοπιμότητα, από την οποία και νοσηματοδοτούνται... εἰ μὴθὲν μάτην ποιεῖ ἡ φύσις. Ἐνεκά του γὰρ πάντα ὑπάρχει τὰ φύσει, ἢ συμπτώματα ἔσται τῶν ἔνεκά του [: ἀν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φύσις τίποτε δὲν κάνει στὴν τύχη. Ὅλα, ἀλήθεια, τὰ φυσικὰ ὄντα ὑπάρχουν γιὰ κάποιο σκοπό, ἢ εἶναι τυχαῖα παραστρατήματα ἐκείνων που ὑπάρχουν γιὰ κάποιο σκοπό] (Περὶ ψυχῆς, 434a31-32). Στὴν ἀνάπτυξή της ἡ θεωρία αὐτὴ ονομάστηκε ἀριστοτελικὴ τελ(ε)ολογία. Προνομιακὸς χώρος τῆς τελ(ε)ολογίας εἶναι ἡ βιολογία. Σχεδὸν ὅλα τὰ παραδείγματα που φέρνει ὁ φιλόσοφος ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐμβία φύση - γίνεται ἀναφορά στα σχήματα τῶν δοντιῶν, που εἶναι ὅπως εἶναι γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὴν πρόσληψη καὶ ἐπεξεργασία τῶν τροφῶν, στὶς στοχευμένες ἐνέργειες μυρμηγκιῶν καὶ μελισσῶν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς κοινότητάς τους, στὴν ὑπαρξὴ καὶ λειτουργία τῶν φύλλων χάριν τῶν καρπῶν. Βασίζεται, λοιπόν, ὁ Ἀριστοτέλης στὴ βιολογία καὶ ἐπεκτείνει τὸ τελ(ε)ολογικὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο του καὶ σὲ ἄλλα πεδία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (Αρχαία Ἑλληνικά, *Φάκελος Υλικού*, σελ. 161).

Ὁ Ἀριστοτέλης ταύτισε τὴν αἰτία κάθε πράγματος με τὸν σκοπὸ του καὶ διέκρινε τὴν τελικὴ αἰτιότητα ἀπὸ τὴ γενεσιουργό, υποτάσσοντας τὴν κίνηση ολόκληρου τοῦ σύμπαντος στὸν μοναδικὸ σκοπὸ, που εἶναι ὁ θεός. Ἡ φύσις δὲν κάνει τίποτε δίχως λόγον καὶ χωρὶς αἰτία («Οὐθὲν γάρ, ὥς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ»). Σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ φύσις δὲν κάνει τίποτα ἀπολύτως χωρὶς νὰ ὑπάρχει κάποιος σκοπός. Ἡ φύσις προσδίδει σὲ ὅλα τῆς τὰ δημιουργήματα ἓναν λόγον ὑπαρξὸς που ταυτίζεται με τὸν σκοπὸ (τέλος) πρὸς τὸν ὁποῖο κατευθύνονται. Ἡ φυσικὴ κίνηση κάθε δημιουργήματος τῆς φύσεως τὸ οδηγεῖ στὴν εκπλήρωση τοῦ ἐνυπάρχοντος σὲ αὐτὸ σκοποῦ του. Ὅλα τὰ φυσικὰ ὄντα εἶναι αὐτὸ που εἶναι, υφίσταται ἡ ταυτότητά τους με κριτήριον τὴ λειτουργία καὶ τὶς ιδιότητές τους, που ὁμως ἀπορρέουν βάσει τοῦ τέλους, στὸ ὁποῖο συντείνουν ἀπὸ τὴ φύση τους. Στὰ ἐμβία ὄντα καὶ στὴν κοινωνία ὁ σκοπὸς ὑπάρχει μέσα τους φύσει: γιὰ τὰ φυτὰ εἶναι ἡ αὐξηση καὶ ἡ ἀναπαραγωγή τους, γιὰ τὰ ζῶα ἡ αἴσθησις, ἡ ὄρεξις καὶ τὰ ἐνστικτά, που ἐπικαλύπτουν τὴν ἠθικὴ ζωὴ, γιὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ὁ λόγος καὶ ἡ ἠθικὴ δράσις, που ἐπικαλύπτουν τόσο τὴ φυτικὴ ζωὴ ὅσο καὶ τὴ ζωικὴ.

Βάσει αὐτοῦ, ἡ ἐρμηνεία τῶν ὄντων ἀλλὰ καὶ ἡ θεώρησή τους δὲν πρέπει νὰ ἀναζητοῦνται στὴ γέννησις καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάπτυξής τους ἀλλὰ στὴν τελικὴ μορφή που θὰ λάβουν, στὴν τελικὴ μορφή πρὸς τὴν ὁποία κατατείνει ἡ φύσις τους, στὴν τελικὴ μορφή που προκύπτει ἀπὸ τὸν προορισμὸ καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν προέλευσή τους. Γι' αὐτὸ ἐξάλλου καὶ ἡ ταυτότητα τῶν ὄντων, τὸ ὄνομά τους, υφίσταται μόνον ὅταν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιτελέσουν τὶς λειτουργίες καὶ νὰ ἐκφράσουν τὶς ιδιότητές που ὁ σκοπὸς τῆς φύσεως τους ἐμπεριέχει. Ἀν πάσουν νὰ διαθέτουν αὐτὴν τὴ δυνατότητα, τότε τὸ ὄνομά τους θὰ παραμείνει ἀπλῶς ὡς μία λέξις, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐκφράζει τὴν οὐσία τῆς ἐννοίας τους.

Ἀς προσέξουμε ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνον ζῶον που εἶναι ἐφοδιασμένο με τὴν ικανότητα τοῦ λόγου («λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων»). Ἡ φύσις ἐφοδίασε μόνον τὸν ἄνθρωπον με τὸν λόγον, τὸν ἐνάρθρον λόγον, προφορικὸ καὶ γραπτὸ ἀλλὰ καὶ ἐνδιάθετο καὶ ἐκπεφρασμένο. «Ἡ λέξις λόγος χρησιμοποιεῖται συχνά γιὰ νὰ δηλωθοῦν ἀνεχώριστες μεταξύ τους ἡ λογικὴ (ὡς ἰδιαίτερον γνῶρισμα ἀνθρώπου καὶ ὡς διανοητικὴ δραστηριότητα) καὶ ἡ γλώσσα (ὡς σύστημα σημείων καὶ ὡς συγκεκριμένη ἐκφρασις). Στὸ συγκεκριμένο χωρίο ὁ λόγος ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὴν φωνήν, καὶ, συνεπῶς ἔχει ἐνισχυμένη τὴ σημασία τῆς γλώσσας (χωρὶς νὰ χάνεται βέβαια ἡ σημασία τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς)» (Αρχαία Ἑλληνικά, *Φάκελος Υλικού*, σελ. 161).

Με τὸν ἐνάρθρον λόγον ὁ ἄνθρωπος κατηγοριοποιεῖ καὶ ἐρμηνεύει τὰ συναισθήματά του, σκέφτεται, κρίνει καὶ ἐρμηνεύει καὶ μπορεῖ νὰ τὰ ἐκφράζει ὅλα αὐτὰ καὶ νὰ τὰ μεταδίδει στους ὑπόλοιπους. Μπορεῖ νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ ἐννοίες ἀνώτερες αξιολογικά, ὅπως τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ βλαβερὸ, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, καὶ νὰ ὑψώνεται σὲ ἓνα ἀνώτερον ἠθικόν

επίπεδο. Με τον λόγο ο άνθρωπος φτάνει στο σημείο να διακρίνει το καλό από το κακό, το ωφέλιμο από το βλαβερό, το δίκαιο από το άδικο, και του δίνεται η δυνατότητα να κατακτήσει τη δικαιοσύνη, την ύψιστη αρετή κατά τον Αριστοτέλη, στην οποία υπάγονται όλες οι αρετές. Η φύση λοιπόν του παρείχε όλες τις προϋποθέσεις για να δημιουργήσει κοινωνικούς σχηματισμούς με πολιτική και πολιτειακή οργάνωση.

Έτσι, γίνεται φανερή η αντίληψη του Αριστοτέλη για την τελεολογική υπεροχή του ανθρώπου έναντι των άλλων αγελαίων ζώων, αφού τα εφόδιά του υπαγορεύουν τον εξέχοντα ρόλο του στο σύμπαν.

B2.

Ο Επίκτητος διερευνώντας ποιος είναι ο άνθρωπος και ποια η θέση του μέσα στον κόσμο, αναφέρεται στο πρωταρχικό γνώρισμα της ανθρώπινης ύπαρξης, στο στοιχείο εκείνο που προσδιορίζει την ταυτότητα κάθε ανθρώπου: «είσαι άνθρωπος» («Τὸ πρῶτον ἄνθρωπος»).

Η απάντηση που δίνει ο Επίκτητος στο ερώτημα «σκέψαι τίς εἶ» δεν είναι αυτονόητη και απλοϊκή. Ο Επίκτητος καλεί τον άνθρωπο να ενδοσκοπήσει, να σκεφτεί την ιδιαιτερότητα, τη μοναδικότητα της ανθρώπινης φύσης. Κάτι τέτοιο δεν είναι αυτονόητο ούτε απλοϊκό, καθώς οι περισσότεροι άνθρωποι ζουν αφιλοσόφητα και μηχανικά, χωρίς να στοχάζονται την ειδοποιό διαφορά του ανθρώπινου όντος από τα υπόλοιπα όντα και όσα απορρέουν από αυτή. Αδυνατούν να αποκτήσουν συνείδηση του εαυτού τους και της θέσης τους μέσα στον κόσμο και να συντονίσουν τις πράξεις τους προς τη συνείδηση αυτή. Αυτός ο βαθμός αυτογνωσίας δίνει στον ανθρώπινο βίο ορθή κατεύθυνση και τον οδηγεί στην ευτυχία.

Ο Επίκτητος πιστεύει ότι ένα από τα πλέον ουσιώδη στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης είναι η *προαίρεσις*, την οποία θεωρεί ως το κράτιστον, το κυριώτερον και το ισχυρότερον στοιχείο του ανθρώπου, καθώς είναι σύμφυτη με την ελευθερία του. «Η προαίρεσις είναι ένας σημαντικός όρος της αρχαίας ηθικής φιλοσοφίας, κεντρικός στον Αριστοτέλη και σε Στωικούς, όπως ο Επίκτητος. Εκτός από τη γενική σημασία της προτίμησης, στον Επίκτητο σημαίνει την ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Είναι κυρίως μια κρίση, η έλλογη ικανότητα να επιλέγουμε και να αποβλέπουμε στα αποτελέσματα των πράξεών μας. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεσις των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (*τὰ ἐφ' ἡμῖν*) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (*τὰ ἀπροαίρετα, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν*) και είναι *ἀδιάφορα* για εμάς και την επίτευξη της ευδαιμονίας» (*Φάκελος Υλικού*, σελ. 186, 230).

Για να κατανοήσουμε καλύτερα τον ρόλο της προαίρεσης στον ανθρώπινο βίο, θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Επίκτητος αναγνωρίζει πως η προαίρεση δίνει ηθικό περιεχόμενο στις πράξεις μας (ἔξω τῆς προαιρέσεως οὐδέν ἐστιν ἀγαθὸν οὔτε κακόν). Επίσης, αυτή δεν παραχωρείται από κάποια εξωτερική προς τον άνθρωπο δύναμη, ώστε να μπορεί κάποιος παράγοντας να την εμποδίσει και να την αφαιρέσει. Με άλλα λόγια, οι επιλογές μας είναι πάντα υπό τον έλεγχό μας, καθώς κανείς δεν μπορεί να τις αλλάξει, αν εμείς δεν το επιτρέψουμε.

Ο άνθρωπος αποτελεί ηγετικό μέρος του κόσμου, διότι έχει από τη φύση του την ικανότητα να κατανοεί τη θεϊκή διακυβέρνηση του κόσμου και, κατά συνέπεια, να αξιολογεί τις συνέπειές της. «Αυτό που κινεί τον κόσμο είναι η πρόνοια, η ειμαρμένη - είναι η απαραβίαστη τάξη του κόσμου, μια λογική και συνεκτική δύναμη, ο ίδιος ο λόγος. Όλα γίνονται σύμφωνα με αυτήν, που κάνει όλα τα πράγματα να είναι ενωμένα σε μια παγκόσμια «συμπάθεια». Οι στωικοί την ονομάζουν θεό ή και Δία: η διακυβέρνηση του κόσμου είναι η έκφραση ενός θείου, έλλογου νόμου. Άρα, κατά τον Επίκτητο, ο θεός, που είναι ένα υπέρτατο λογικό ον, συνέχει τον κόσμο και διευθύνει όλα τα συμβάντα για την εκπλήρωση σκοπών που είναι αναγκαία καλοί» (*Φάκελος Υλικού*, σελ. 187). Επομένως, η λογική φύση του ανθρώπου

- δηλαδή η ικανότητά του να κρίνει και να αξιολογεί, να συντονίζεται προς τον σκοπό και το θέλημα του Λόγου, που διέπει τον κόσμο - τον καθιστά ηγετικό μέρος του σύμπαντος.

Από τις παρακάτω ενδεικτικές απαντήσεις ο/η μαθητής/τρια θα πρέπει να επιλέξει και να αναπτύξει μόνο δύο (2):

Για να γίνουν οι αντιλήψεις του κατανοητές και σαφείς προς το ευρύ κοινό στο οποίο απευθύνεται το έργο του Επίκτητου, χρησιμοποιούνται ορισμένα εκφραστικά μέσα:

α. η χρήση προστακτικής έγκλισης (*σκέψαι, σκόπει*), που προτρέπει σε ενδοσκόπηση και προβληματισμό,

β. η ρητορική ερώτηση (*Τίς οὖν ἐπαγγελία πολίτου*), που καθιστά τον αναγνώστη κοινωνό του προβληματισμού του Επίκτητου και αναδεικνύει την ευθύνη ανάληψης των ηγεμονικών καθηκόντων του ανθρώπου

γ. η χρήση του β' ενικού προσώπου (*σκέψαι τίς εἶ, σκόπει, κεχώρισαι, εἶ*) που συνιστά ευθεία απεύθυνση σε κάθε αναγνώστη

δ. επανάληψη *κεχώρισαι* (τρεις) για να δώσει έμφαση στη διάκριση των ιδιοτήτων του ανθρώπου προς εκείνες των ημερών ή των άγριων ζώων

ε. σχήμα άρσης - θέσης για να δηλωθεί η αντίθεση της εικόνας του ανθρώπου προς τα θηρία (*οὐχ ἔν τῶν ὑπηρετικῶν, ἀλλὰ τῶν προηγουμένων*)

στ. παρομοίωση του πολίτη ως μέρους του σύμπαντος με τα άκρα του σώματος ως μέλη του ανθρώπινου οργανισμού (*ὥσπερ ἄν, εἰ ἡ χεὶρ ἢ ὁ ποὺς λογισμὸν εἶχον καὶ παρηκολούθουν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ, οὐδέ ποτ' ἂν ἄλλως ὥρμησαν ἢ ὠρέχθησαν ἢ ἐπανενεγκόντες ἐπὶ τὸ ὅλον.*)

B3.

1.δ

2.α

3.ε

4.β

5.στ

B4.α.

1.ε

2.δ

3.ζ

4.β

5.α

6.στ

B4.β.

Αγόραζαν **αδούλευτα** τα δέρματα και τα επεξεργάζονταν μόνοι τους.

Την **προηγούμενη** εβδομάδα ξεκίνησαν οι Πανελλήνιες εξετάσεις.

B5.

Τόσο ο Επίκτητος στο έργο *Διατριβαί* όσο και ο Παπανούτσος στο *Νόμος και Αρετή* αναφέρονται στον κυρίαρχο ρόλο της προαίρεσης που αποτελεί προνόμιο του ανθρώπου.

Ο Επίκτητος πιστεύει ότι ένα από τα πλέον ουσιώδη στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης είναι η *προαίρεσις*, την οποία θεωρεί ως το κράτιστον, το κυριώτερον και το ισχυρότερον στοιχείο

του ανθρώπου, καθώς είναι σύμφυτη με την ελευθερία του. Η *προαίρεσις* είναι ένας σημαντικός όρος της αρχαίας ηθικής φιλοσοφίας, κεντρικός στον Αριστοτέλη και σε Στωικούς, όπως ο Επίκτητος. Εκτός από τη γενική σημασία της προτίμησης, στον Επίκτητο σημαίνει την ελεύθερη βούληση, την ελεύθερη στοχαστική επιλογή ενεργειών που συγκροτεί τον ηθικό χαρακτήρα του ανθρώπου. Είναι κυρίως μια κρίση, η έλλογη ικανότητα να επιλέγουμε και να αποβλέπουμε στα αποτελέσματα των πράξεών μας. Προϋπόθεση για την προαίρεσιν είναι η διαίρεσις των πραγμάτων σε αυτά που εξαρτώνται από εμάς (*τὰ ἐφ' ἡμῖν*) και σε αυτά που βρίσκονται πέρα από τις δυνάμεις μας (*τὰ ἀπροαίρετα, τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν*) και είναι αδιάφορα για εμάς και την επίτευξη της ευδαιμονίας (Φάκελος Υλικού, σελ. 186, 230). Επομένως, η έννοια της προαιρέσεως καλύπτει τόσο την ηθική θέληση, τη βούληση (*τὸ βούλεσθαι*), όσο και τη διάνοια (*τὸ διανοεῖσθαι*), τον νου, τη λογική δύναμη. Ενώ τα ζώα ενεργούν απαρέγκλιτα σύμφωνα με τη φύση τους, ο άνθρωπος, πριν πράξει, σκέπτεται και αποφασίζει τι θα πράξει και συνειδητά επιλέγει και απορρίπτει. Προαίρεση, λοιπόν, είναι η βούληση που συνδέεται με την έννοια της επιλογής, η οποία ενυπάρχει στον άνθρωπο ως έλλογο ον.

Η προαίρεση λοιπόν συνδέεται με τον λόγον (= ικανότητα λογικής σκέψης και ομιλίας) - τη βασική ιδιότητα που διακρίνει τον άνθρωπο από τα άλλα ζώα. Ο άνθρωπος, χάρη στην ικανότητα της λογικής σκέψης και ανάλυσης, της σύλληψης εννοιών και της διαμόρφωσης ηθικών αποφάσεων, επιλογών που συναρτώνται με τις αξίες και τις προτεραιότητες που θέτει στη ζωή του, καταξιώνεται ως ηθικό ον, διότι μπορεί να διακρίνει το καλό και το κακό και να πράττει, να αποφασίζει αυτόβουλα. Ο Επίκτητος αναγνωρίζει πως η προαίρεση δίνει ηθικό περιεχόμενο στις πράξεις μας (*ἔξω τῆς προαιρέσεως οὐδὲν ἐστὶν ἀγαθὸν οὔτε κακόν*). Επίσης, αυτή δεν παραχωρείται από κάποια εξωτερική προς τον άνθρωπο δύναμη, ώστε να μπορεί κάποιος παράγοντας να την εμποδίσει και να την αφαιρέσει. Με άλλα λόγια, οι επιλογές μας είναι πάντα υπό τον έλεγχό μας, καθώς κανείς δεν μπορεί να τις αλλάξει, αν εμείς δεν το επιτρέψουμε.

Και ο Παπανούτσος στο παράλληλο κείμενο φαίνεται να εκφράζει ανάλογες απόψεις για την προαίρεση. Αρχικά συνδέει την προαίρεση με τη βούληση και επισημαίνει ότι όπου υπάρχει προαίρεση είναι παρούσα και η βούληση («Όπου προαίρεση, εκεί και βούληση»). Στη συνέχεια, αναφέρει ότι οι άνθρωποι συνηθίζουν λόγω του κοινωνικού εθισμού να δρουν καθημερινά μηχανικά, χωρίς να σκέφτονται αυτά που πράττουν («Πρώτον ότι προαίρεση ούτε χρειάζεται ... έμαθε ο κοινωνικός εθισμός»). Υπογραμμίζει έπειτα ότι μόνο ο άνθρωπος διαθέτει βούληση, γιατί μόνο αυτός διαθέτει προαίρεση («Δεύτερον ότι μόνο στον άνθρωπο ... στον άνθρωπο έχουμε προαίρεση»), θέση την οποία υποστηρίζει και ο Αριστοτέλης. Τέλος, συγκρίνει τον άνθρωπο με τα ζώα επισημαίνοντας ότι στα ζώα υπάρχει μόνο όρεξη και όχι βούληση, γιατί η βούληση προϋποθέτει λογική ικανότητα, ενώ τα ζώα δεν διαθέτουν ηθική προαίρεση και επιδίδονται στις ενστικτώδεις ορμές τους, («Στο ζώο υπάρχει ό ρ ε ξ η ... δεν έχουμε ηθική προαίρεση»).

Συμπερασματικά, και ο Επίκτητος και ο Παπανούτσος συνδέουν την προαίρεση με τη βούληση και την αποδίδουν ως γνώρισμα μόνο στον άνθρωπο ο οποίος μέσω αυτής διαμορφώνει ηθικό χαρακτήρα που δεν διαθέτουν τα υπόλοιπα ζώα.